

BIBLIOTEKA CENTRALNOG
BOGOSLOVSKOG SJEMENIŠTA - SPLIT

Br. 10865

NTE BELAS

45.

**Duša splitskoga Varošanina
u svojim izražajima
u prošlosti**

SPLIT 1940

Duša splitskoga Varošanina u svojim izražajima u prošlosti

UVOD

Prošle godine se navršilo 500 godina, da su stanovnici Veloga Varoša u Splitu osnovali bratovštinu sv. Križa. Tada, pred 500 godina, spominje se, po prvi put i Veli Varoš u matrikuli bratovštine iz god. 1439 pod nazivom Borgo. Osnivanje, dakle, splitskoga predgrađa Varoša zbilo se je po tome po svoj prilici na koncu XIV st. ili na početku XV st. I može se mirne duše uzeti, da je 500 godišnjica osnivanja bratovštine u isto doba bila i 500 godišnjica utemeljenja prvog splitskog predgrađa.

Prvi stanovnici splitskoga predgrađa Varoša dođoše iz hrvatskoga sela, jer u to doba nije bilo u unutrašnjosti Hrvatske gradova po uzoru onih u primorju, pa su donijeli sa sobom i sve oznake hrvatske seljačke kulture.

Ovdje ćemo pokušati, da u glavnim crtama prikazemo dušu starih Varošana u njezinim izražajima: u rukotvorinama i umotvorinama, u nošnji, pjesmi i plesu, kao i u čovjekoljublju i čestitosti, i da navedemo i razloge, zbog kojih se je ta stara nošnja i pjesma, kao i druge odlike seljačke duše, dugo uzdržala, kao i one razloge, zbog kojih danas to iščezava.

I

KULTURNE SFERE

Predi današnjih Varošana, prvi stanovnici Veloga Varoša, došli su na koncu XIV ili na početku XV st. iz Hrvatske, koja je tada zapremala svu današnju Dalmaciju gotovo do zidina primorskih gradova: Zadra, Trogira i Splita. Granice Hrvatske prema Splitu dopirale su u to doba do Rijeke solinske. Iz kojega su se kraja dalmatinske Hrvatske doselili ti prvi Varošani, ne može se stalno reći. Da li su došli s ove ili s one strane Kozjaka i Mosora, ne može se utvrditi, jer nam o tome ne vele ništa pisani dokumenti. Svakako došli su iz unutrašnjosti dalmatinske Hrvatske. U to doba — u drugoj polovini XIV ili na početku XV st., kada su došli ti prvi doseljenici pod zidine grada Splita — nije bilo u unutrašnjosti Hrvatske gradova, kakovi su bili naprijed navedeni gradovi u primorju. Tu je narod živio u većim ili manjim naseljima — selima.

Stanovništvo izvan zidina dalmatinskih primorskih gradova bilo je hrvatsko. Hrvatski narod naselio je tu zemlju već u VII st.; tu je osnovao svoju državu; tu je na temelju starih kultura, koje je zatekao, podigao svoju novu kulturu prožetu kršćanskim duhom.

Prije dolaska Hrvata u toj su zemlji živjeli Iliri, Rimljani i u primorju Grci. Teško je ustvrditi, da su Rimljani osvojivši Dalmaciju romanizirali sav ilirski narod i lišili ga svih elemenata njegove vlastite kulture. Ostalo je vjerojatno Ilira i pod vlašću Rimljana sasama čistih u etničkom pogledu sa svojom starom kulturom. I kada su se doselili Hrvati, sve su te starosjediocetekom vremena pohrvatili, jedino su se u planinama i u primorju uzdržali dulje vremena Romani, kojih je i tu do XIV st. sasama nestalo. Planinski Romani pod imenom Vlasi, kada istupaju na hrvatsku pozornicu za vrijeme borba između šubića i drugih hrvatskih velikaša na početku XIV st. bili su već asimilirani. U istom su stoljeću i Romani u primorskim gradovima bili pohrvaćeni; ti gradovi postaje hrvatski.

Svaki narod, pa živio gdje mu drago, ima svoju kulturu, pa bila kakova mu drago. I Hrvati, kada su zauzeli staru Dalmaciju, donijeli su sa sobom svoju vlastitu kulturu, koju su u novoj domovini prema novim prilikama razvijali i unapređivali.

Kada su se Hrvati doselili u staru Dalmaciju, došli su u područje starosjedilačkih kulturnih sfera: ilirske, rimske, pa onda romanske, čija su središta bile visoke planine i primorski gradovi, koji su stojeći neko vrijeme pod vrhovnom vlašću Bizanta, počeli sklapati veze sa gradovima na Apeninskom poluotoku i tako podpali pod kulturni upliv tih gradova. I Hrvati živeći na području tih kulturnih sfera padoše pod njihov utjecaj, te primiše od njih ono, što im je bilo potrebno, da se uzmognu razvijati u svojoj novoj domovini. Neki elementi tih starih kultura sačuvali su nam se i na kamenu. U arheološkom muzeju u Splitu ima reliefa iz ilirsko-rimskoga doba, na kojima nam uklesani likovi predstavljaju neke etnografske elemente starosjedioca Ilira i Rimljana.

Kada su pak Turci osvojili na početku XVI st. (1537) cijelu dalmatinsku Hrvatsku do primorskih gradova i tu ostali sve do konca XVII st. (1699), hrvatska seljačka kultura pade i pod utjecaj njihove kulturne sfere.

Kada je pak Venecija prebacila Turke na koncu XVII i na početku XVIII st. (1699 i 1718) preko Dinare, njezina se je kulturna sfera, koja je od početka XV st. (1420) bila stalno ograničena samo na primorje, proširila sve do njezinih političkih granica prema Turskoj.

Pet je glavnih kulturnih sfera, dakle, djelovalo na hrvatsku seljačku kulturu u staroj Dalmaciji i svih je pet ostavilo vidnih utjecaja, koji se nazrijevaju i u samim nazivima pojedinih dijelova nošnje.

Duša hrvatskoga naroda u tim krajevima prilagodila se je novim prilikama, te je stvarala i nove izražajne forme. Stvorila je svoju novu kulturu popunivši, pomladivši i oplemenivši staru novim stečevinama, a razvijala se je u vlastitim naseljima, širokim, prostranim i sunčanim — u selima. Selo je bilo, dakle, stvoritelj i uzdržavatelj nove hrvatske narodne kulture.

Pređi Varošana došli su, dakle, iz hrvatskoga sela dalmatinske Hrvatske i donijeli sa sobom u novu svoju postojbinu, Split, sve elemente hrvatske seljačke kulture. Iako su došli u sklop grada, ipak su zadržali gotovo kroz 500 godina sve osobine svoje seljačke kulture: nošnju, običaje, pjesmu, ples, čovjekoljublje i čestitost, jer grad sam po sebi nije te uništavao. Grad Split, kada su se spustili pod njegove zidine prvi varoški doseljenici, nije više bio romanski grad, već je tada bio sasma pohrvaćen i u govoru i nošnji. Prodiranje hrvatskoga stanovništva u Split započelo je u IX st., a nastavilo se je u slijedećim stoljećima, i u XIII st. većina stanovništva bila je hrvatska, a u XIV st. grad je postao sasma hrvatski. Split se buni god. 1356 protiv Venecije; ukrcava mletačkoga kneza na lađu i otprema ga u rodni grad, pa se povraća u sklop hrvatske države. U XIII st. rade u gradu hrvatski umjetnici Buvina i Radovan te sa svojim učenicima i stvaraju djela, kojima se i danas divimo. U XIV i XV st. pojavljuju se hrvatski nepoznati pjesnici, u koje se je ugledao i M. Marulić pjevajući »po običaju naših začinjavaoca i jošće po zakonu onih starih poet«.

U nacionalnom pogledu novim doseljenicima nije, dakle, prijetila nikakova pogibelj, a ni njihovoj seljačkoj kulturi, jer je splitsko građanstvo uzdržavajući se od prihoda zemljoradnje i stočarstva to podupiralo i unapređivalo prema ondašnjim prilikama. U gradski statut god. 1312 bile su uvrštene razne odredbe, koje su promicale zemljoradnju i stočarstvo. Novi doseljenici došli su, dakle, pod zidine grada, koji im nije bio stran u nacionalnom pogledu, a bio je predusretljiv u privrednom pogledu.

Kada su prvi doseljenici podigli svoje naselje ispod zidina grada Splita, i počeli živjeti u novoj postojbini, radili su ono, što su radili i u staroj postojbini: bavili su se zemljoradnjom i stočarstvom, jer su našli teren zato podesan: plodnu ravnicu i krševito ali šumom obraslo tlo. Splitsko se je polje steralo prema sjeveru do solinske Rijeke, a prema istoku do rijeke Žrnovnice. Bilo je zemlje za obrađivanje, pašnjaka za stoku, kao i bre-

žuljaka pokritih šumom. Ta je zemlja bila vlasništvo pojedinih građana i plemića. Gradski statut iz god. 1312 uredio je odnošaj između težaka i vlasnika zemlje. Težak je obrađivao zemlju i davao u naravi vlasniku jedan određeni dio prihoda. Ti su doseljenici prihvatili te uvjete. Bavili su se zemljoradnjom i stočarstvom, te su tako nastavili u novoj postojbini svoj stari život, kojim su živjeli u staroj domovini; sastavili su u novoj postojbini sredinu, kakova je bila ona, od koje su se odijelili, živjeli su, dakle, sesokim životom. I svoje novo naselje nazivali su istim imenom, kojim su nazivali ono u staroj domovini, selo. To zaključujemo po tomu, što se je crkva Gospe, koja je bila u sredini toga naselja, a koja se spominje prvi put u pisanim dokumentima na početku XVII st., zvala Gospe od Soca t. j. od Seoca — malog sela. U istom stoljeću to se naselje nazivlje u jednom hrvatskom dokumentu Zagrade t. j. naselje iza grada. U novoj domovini ostali su i dalje seljaci; živjeli su oni i njihovi potomci seljačkim životom, pa su prikovani uz tu sredinu zadržali staru seljačku kulturu.

U okviru njihovog zanimanja — zemljoradnje i stočarstva — zbivao se je njihov razvoj u materijalnim i duhovnim oblicima. Taj se je razvoj razvijao zaista sporo i mirno, sporije i mirnije nego u drugim privrednim okvirima, jer je bio uslovljen samom zemljoradnjom i stočarstvom. Njihova kultura bila je jedna cjelina za se: nošnja, običaji, pjesma i ples sačinjavali su povezanu kulturnu cjelinu. To selo na vratima grada bilo je zaista kasnije izvrgnuto kulturnim prepadima iz grada, ali je to odbijalo, nije gradskom uplivu podleglo, jer je baza njegove proizvodnje ostala netaknuta, ono ga je prilagođivalo svojoj duhovnoj strukturi.

II

NOŠNJA

Kada su ti doseljenici došli u novu postojbinu, došli su u nošnji, koju su nosili u staroj domovini. Baveći se zemljoradnjom i stočarstvom, živeći u selu i u seoskoj sredini zadržali su tu svoju staru nošnju. Kakova je ta noš-

nja bila u XV st., ne znamo stalno, kao što i ne znamo, kakova je bila i u ranije doba. O narodnoj nošnji iz starohrvatskoga doba — IX—XIII st. — pa i o onoj do XV st., teško je pisati, jer za to nemamo pisanih podataka. Iz toga doba nemamo mozaika ni afreska sa likovima u narodnoj nošnji; nemamo ni narodnih pjesama kao ni pripovijedaka, u kojima bismo mogli naći pomena o narodnoj nošnji, a i starohrvatski arhivalni materijal ograničen je samo na darovnice crkvama i samostanima. O hrvatskoj nošnji u XI st. sačuvala nam se je samo jedna općenita vijest. Nadbiskup Vilim Tirski († 1190) opisujući prolaz križara kroz Dalmaciju god. 1096 veli, da narod govori slavenski, i da nosi barbarsku nošnju (... reliquis scilavonico sermone utentibus et habitu barbarorum). Hrvatska narodna nošnja u XI st. bila je, dakle, po riječima nadbiskupa Vilima slična onoj drugih barbara, a kakova je bila, ne može se utvrditi. I ova jedina pisana vijest iz XI st. ne pruža nam ni iz daleka sliku hrvatske narodne nošnje u XI st.

Nošnja na skulpturama XI—XIII stoljeća

Slika se narodne nošnje iz toga doba može donekle dati samo na temelju kamenih i drvenih skulptura, koje su nam se sačuvale iz XI i XIII st. i iz jedne miniature iz početka XV st.

Iz XI st. sačuvalo nam se je nekoliko reliefa, na kojima su prikazani ljudski likovi vjerojatno u nošnji onoga doba.

Iz toga doba potječu tri malena reliefa: 1. na brončanoj ploči; 2. na ogradnoj ploči crkvenog namještaja u crkvi sv. Marije u Biskupiji, a 3. u splitskoj krstionici sv. Ivana.

Na brončanoj ploči prikazan je vojnik u haljidi do koljena stegnutoj u pasu.

Na ogradnoj ploči u Biskupiji uklesan je lik donatora katedrale u haljini do koljena urešenoj na donjem rubu pločicama, a stegnutoj u pasu.

Na ploči krstionice u crkvi sv. Ivana u Splitu vidi se lik kralja s krunom na glavi u haljini, zagrnut tankim

plaštem, na desnoj strani uklesan mu je lik stojećega hrvatskog dostojanstvenika u haljini do ispod koljena opasan remenom, tako je odjeven i lik, koji leži potrbuške pred kraljevim nogama, a predstavlja podanika. Svi su likovi gologlavi, a na nogama imaju ovijače od remenja. Prema nošnji na navedenim reliefima dalo bi se zaključiti, da su stari Hrvati nosili haljinu do koljena, u pasu stegnutu remenom, dok su njihovi dostojanstvenici nosili plašt, a obuća im je bila izrađena od remenja.

Sličnu nošnju vidimo i na reliefima iz rimskoga doba nađenim u Dalmaciji. U arh. muzeja u Splitu nalazi se reliefa, na kojima su prikazani Rimljani u haljini do koljena i u plaštu prikopčanom na desnom ramenu. Takav je plašt bio u običaju u Bizantu; vidi ga se i na mozaicima u VI st. u Raveni.

Takova je nošnja, izgleda, bila u ono doba IX—XIII st. u uporabi i kod drugih Slavena.

Na miniaturi češkog kneza Svjatoslava iz XI st. svi likovi imaju haljinu do ispod koljena s rukavima, stegnutu u pasu, na glavi visoku čunjastu kapu, a na nogama obuću od remenja.

Na miniaturi kneza Jarokluba u Kodeksu Getrudianus također iz XI st. knez je zaogrnut plaštem, a ostali su likovi u togi.

Na jednoj bugarskoj miniaturi iz X—XI st. Bugarin ima na sebi haljinu s rukavima do koljena, donji joj je rub obrubljen krznom, kao i onaj oko vrata, na prsima ima na jednoj i drugoj strani po 8 vezica, a na glavi ima crvenu čunjastu kapu obrubljenu krznom.

Kakovu su kapu nosili stari Hrvati, ne može se utvrditi, jer nemamo kamena iz tog doba, na kojemu bi bila uklesana, niti miniature, na kojoj bi bila naslikana.

U Arh. muzeju u Splitu nalazi se relief, na kojemu je prikazan Ilir sa šiljastom kapom na glavi, koja je bila izrađena po tvrđenju naučenjaka od kože ili vune.

Sjeverni Slaveni nosili su u XI—XIII st. vunenu ili kožnatu nisku kapu kalotske forme ili visoku čunjastu.

Bugari su nosili u XI st. visoku čunjastu kapu obrubljenu krznom.

Veze između Splita i Venecije bile su u XIV st. žive; neko je vrijeme i priznavao vlast Venecije, dok je od početka XV st. (1420) pa sve do konca XVIII st. (1797) stajao neprekidno pod njezinom vlašću.

Mletački pučanin nosio je u to doba haljinu do koljena stegnutu u pasu i na glavi šiljastu kapu.

Na spomenutom reliefu, koji nam prikazuje Ilira, vidi se obuća od remenja slična današnjem našem opanku.

Česi su nosili također u ono doba obuću od remenja, oputa, i nazivali su je opanka.

Vjerojatno je, da su stari Hrvati, koji su imali nošnju sličnu onoj starosjedioca u Dalmaciji i onoj sjevernih Slavena, imali obuću i kapu sličnu onoj Ilira, sjevernih Slavena i mletačkih pučana.

Iz XIII st. imamo reliefa na portalu crkve sv. Ivana u Trogiru, 5 skulptura na ulazu u zvonik sv. Duje u Splitu, i nekoliko figura izrezanih na koru u istoj crkvi. Sve te likove u kamenu izradio je hrvatski umjetnik Radovan i njegovi učenici, a rezbarije je izveo također hrvatski umjetnik Buvina.

Likovi na lijevoj strani trogirskog portala, koji predstavljaju seljaka pri radnji u raznim mjesecima, imaju na sebi haljinu do koljena stegnutu u pasu.

Figure na ulazu u zvonik sv. Duje nose dugu haljinu i preko sebe plašt zakopčan fiubom ispod brade.

Nošnja se seljaka i pastira izrezanih na koru u splitskoj stolnoj crkvi sastoji od haljine do koljena stegnute u pasu.

Nošnja seljaka i pastira uklesanih i izrezanih, mogla bi biti nošnja hrvatskoga seljaka i pastira u XIII st., a nošnja na skulpturama na ulazu u zvonik sv. Duje ona hrvatskih dostojanstvenika i gradskih plemića.

Veoma je vjerojatno, da su Radovan i Buvina, domaći umjetnici, sinovi hrvatskoga naroda, kojima je bila veoma dobro poznata domaća nošnja seljaka, pastira i velikaša, svoje uklesane, isklesane i izrezane likove zaočeli u tu njima dobro poznatu nošnju.

Stručnjaci tvrde, da je sloboda provincijske sredine bila značajna crta dalmatinske umjetnosti u svako doba.

Ako je to tako, onda se je ta sloboda kod Radovana i Buvine mogla očitovati baš u nošnji, u koju su zaočeli svoje likove.

Ta je nošnja XIII st. bila vjerojatno u uporabi i u XIV i XV st., pa su prema tome i pređi današnjih Varošana nosili haljinu do koljena u pasu stegnutu, na glavi šiljastu kapu, a na nogama obuću od oputa — opanke.

Splitski pjesnici o narodnoj nošnji

Iz XV st. sačuvala nam se je jedna slika, a iz XVI st. imamo pisanih podataka, iz kojih bi se donekle mogla rekonstruirati narodna nošnja toga doba.

U misalu vojvode Hrvoja, koji je napisao između god. 1403 i 1415 glagoljaš Butko iz Omiša, nalazi se slika vojvode na konju s kalpakom na glavi s tri perjanice, oko kojega je ovijen bijelo-crven pas, a preko leđa ima plašt.

O hrvatskoj nošnji XVI st. ostavio nam je dragocjenih podataka Marko Marulić. U svojoj »Juditi« ovako opisuje nošnju Olofernovih vojnika:

»Suknje bihu svrgli, župe pripasali,
rukavce uzvrgli, bičve potpasali
brže t' bi trčali skačući dubravom
ner kad bi bigali jeleni prid lavom.«

Iz toga bi se opisa dalo izvesti, da su seljaci u XVI st. nosili haljinu do koljena nazvanu suknja, poviše te haljinu župu, zobun, a na nogama bječve ispod koljena podvezane.

Dubrovački trgovac nosio je u XVI st. također suknju do ispod koljena, stegnutu u pasu, preko nje dolamu, a na glavi klobuk širokih oboda.

Česi su svoju haljinu nazivali sukne, Rusi sukno a Poljaci sukmana.

Suknja je, dakle, praslavenski naziv.

Za Oloferna veli Marulić:

»A biše se povil svionim skenderom
i gajtane pustil, kićene biserom,
šapka staše s perom na glavi, doli pak
na bedrih sa srebrom sablja tere bičak,
gledaše ti ča svak i lipoga odivaše

dolama, ke utok zlatom prosivaše.«

Olofern je imao prema tome opisu na sebi dolamu protkanu zlatnim nitima, oko pasa svileni pas dobavljen iz Albanije, na prsima gajtane iskićene biserom, na glavi kalpak s perjanicom, a niz bedro mu je visjela srebrom okovana sablja.

Iz Marulićevih riječi razabire se i to, da je i albanski utjecaj prodirao u Split, jer su se, eto, svileni rupci nazvani skenderi, dobavljali iz Albanije, a albanski naziv šapak za kapu, kao i turska haljina i naziv dolama upućuju nas na to, da je orientalni utjecaj dolazio k nama i preko mora, iz Albanije.

Ženska nošnja

Kod Marulića ima i podataka o ženskoj nošnji iz njegova doba.

O ženskoj nošnji iz ranijega doba još je teže pisati nego o muškoj. Iz starohrvatskoga doba nema reliefa, na kojima bi bila prikazana ženska nošnja. Istom iz XIII st. sačuvala nam se na ulazu u zvonik sv. Duje jedna skulptura (od onih pet), koja nam prikazuje ženski lik, odjeven u haljinu dugu do crevlja a zaogrnut plaštem zakopčanim na prsima. Ta je ženska nošnja vjerojatno nošnja hrvatskih velikašica i splitskih plemkinja XIII st.

U crkvi Gospe od zvonika nalazi se relief, na kojemu je uklesana B. D. Marija u haljini dugoj do crevlja, zaogrnut plaštem zakopčanim na prsima, a oko nje kleči deset bratima bratovštine Gospe od zvonika u tunikama i s kukuljicama na glavi. Na reliefu je uklesana god. 1480. Nošnja, u koju je odjevena B. D. Marija, mogla bi biti nošnja XV st., a veoma je slična onoj XII kao i XVI st.

M. Marulić nam priča u svojoj »Juditi«, kako se je obukla i nakitila Judita:

»Splete glavu kosom, vitice postavi,
kontuš s urehom svom vazam na se stavi
s ošvom ruke spravi, uši s ušerezmi,
na nogah napravi čizmice podvezmi.
Zlatnimi žicama sjahu se poplici,
a trepetljicami zvonjahu uvici,

stahu zlati cvici po svioni sviti,
razlici, ne rici po skutah pirliti,
Svitlo uljeniti ju rubin na prstih,
safir se modriti, bilit na rukavih
biser i na bustih, i sve od zlatih plas
sjati se na bedrih prehitro kovan pas.«

Prema tomu opisu ženske su u Splitu plele kosu u pletenice, koje bi ispreplele zlatnim žicama; u pletenice bi zadjele trepetljike; haljina je bila od svile izvezena zlatnim cvijetićima, a na skutima urešena perlama; na prstima su nosile prstenje sa rubinima, na prsima i rukavima safir i biser, pas od zlatnih pločica, na ušima naušnice, a na rukama vrpce.

Opis Juditine nošnje odgovara približno nošnji, koju ima na sebi ženski lik uklesan na nadgrobnoj ploči u klasturu samostana na Poljudu. Tu se nalazi nadgrobna ploča Katarine Žuvić iz XVI st. Na njoj je uklesan lik mlade žene: kosa joj je spletena u pletenice ovijene oko glave; haljina joj je puna nabora izvezna na prsima i na donjem rubu, a rekbi da ima na njoj i čipaka, te dopire do crevlja, a oko vrata joj je biserna ogrlica.

Vezovi

Da je zbilja zlatni, srebreni i svileni vez u to doba (XVI st.) u našim primorskim gradovima bio veoma razvijen, nalazimo dokaza za to i u pjesmi H. Lučića posvećenoj Milici Koriolanović iz Trogira.

Nu slava li glasi sama i poviđa,

Gospoje, svim da si gospojam na prida,
i pravi, da zlato i srebro s svilicom,
kad se stavi na to tvoja ruka s iglicom,
mogu nam očito staviti prid oči,
što god jim skrovito tva misal potoči.

Da su bili i u Splitu u uporabi rupci i marame svilom i zlatom izvezene, imamo dokaza. Jelena de Cindris odnijela je god. 1508 u miraz 2 rupca izvezena zlatom i 2 marame izvezene svilom i zlatom.

Iz Marulićevih riječi: »stahu zlati cvici po svioni sviti«, moglo bi se zaključiti, da je ornamenat na nošnji bio

biljni. Ti »cvici« (cvjetovi) mogli su biti ruže i tulipani. To su stari nomadski ornamentni motivi, koje je preuzeo islam, a preko njega su uglavnom djelovali na našu domaću umjetnost. Dakako već prije dolaska Turaka bilo je na Balkanskom poluotoku orijentalnih motiva, ostataka rimske antike dekadense, bizantinske umjetnosti i ranokršćanske.

Građanska obuća

Iz Marulićevih stihova:

»Daj joj bičve i postole
da joj nisu noge gole«

i

»na nogah napravi čizmice s podvezimi.«
razabiru se dvije vrste građanske obuće: postoli i čizme; naziv je za prvu vrst turski postol, a za drugi mađarski csima. Tu se nazire, dakle i mađarski utjecaj, koji bi mogao potjecati čak iz XII st., iz doba, kada su Hrvati priznali mađarske vladare iz kuće Arpad za svoje kraljeve, kada je i dalmatinska Hrvatska na taj način stupila u tješnju vezu sa Ugarskom.

Nošnja Olofernova mogla bi biti nošnja hrvatskih velikaša, dotično splitskih plemića, a nošnja Judite ona hrvatskih velikašica i splitskih plemkinja.

Što su nosili stari Hrvati ispod suknje, ne može se tačno reći, ali vjerojatno hlaće, kao i drugi razni narodi u sjevernoj i srednjoj Evropi: Tračani, Dračani, Germani, Iliri i sjeverni Slaveni. Kakova su kroja bile te hlaće, ne može se utvrditi, ali bi se moglo to nagađati.

Na već spomenutom reliefu Ilir ima hlaće straga široke, a u nogavicama uske i priljubljene uz list noge. Da li su hlaće starih Hrvata već onda imale kroj sličan onome Ilira, ne može se stalno reći, ali nije baš isključeno, jer se takove hlaće vide na skulpturama hrvatskih stećaka XIII i XIV st.

U drugoj polovini XVI st. nosilo je splitsko građanstvo još po hrvatsku, a istom neki po talijansku. Mlečanin Giustiniani piše god. 1553: »Splitski se građani odi-

jevaju po hrvatsku (all' usanza schiava), a ima ih koji se nose po talijansku (et alcuni vestono all' usanza italiana).«

Kanavelić o nošnji

U XVII st. strana je nošnja postala općenita u našim primorskim gradovima.

Trogirski plemići nose u to doba crnu ili zelenu haljinu izvezenu srebrom i zlatom, na glavi klobuk sa kitom od bijeloga, žutoga ili zelenoga perja.

Kanavelić nam u svojem djelu »Sveti Ivan, biskup trogirski...« ovako opisuje nošnju jednoga mladoga trogirskog plemića:

»A on crnoj u haljini,
Na razliko koju cvijetje
Pomno izveze i načini
Srebro, kaže pramaličje.
Na klobuku čudno svita
Trepti na tih vietric blagi
O bieloga perja kita,
Ku zaklapa kami dragi.«

a njegova prijatelja:

»A on zelenoj u haljini
Po kojoj se zlato izveze,
U ponosnoj veličini.
Svietlie otkriva svoje urese.
Na glavi mu jes bogata,
Žuta od perja i zelena
Kita, žicom suha od zlata
U drag način nakitjena.«

Građani napuštaju narodnu nošnju

Kako su se nosili trogirski plemići, tako su se nosili i splitski. Dakako ta se strana nošnja nije sviđala svakome.

I Splićanin Jer. Kavanjin u svojem opsežnom djelu »Bogatstvo i uboštvo« kudi što se je počelo nositi po tuđinsku:

Sviet je otišao na opako,
Hrvati žive jurve niemski,
A gardije sto'e tu tako,
Žene mužki, muži ženski,
I u franački način nose
Ženski oborac, ženske kose.«

Žali:

»Odsgor im je ugarstica
Srebrim' pucim pobivena,
Zdol sviona dostegnica
Liepšim zlatom našivena,
Klobuk mao, mač do nogù,
Život štitit ki nemogu
S ništa dlakah na rilici,
I bez barkah i bez brade,
Tašti život istom slade
U vlasulje i pustici
Od izjutra do zahoda,
Svi u lištju s malo hlada.«

Građani su nosili u XVIII st. strano odijelo, francusko, a na glavi klobuk; brijali su bradu i kosu, pa su mjesto te nosili vlasulju.

U XVIII st. fra Filip Grabovac u svojem djelu »Cvit razgovora naroda i jezika ilirickoga aliti arvackoga« ovako opisuje zabacivanje narodne nošnje:

»A ostale neboghe Voivode,
Kako koji Taliu prohode,
Ucinese onni Taliasci;
Ter govore mi niesmo nasci.
Kose briju, a Peruke diju
Kalpak sviuju, a klobuke vriju.
Nase mechiu druge iztrijxene;
U talyu za obriat Barke.
Obriasse svoje lipse Vlase;
Od bacisce svijone Pojase.
Sebe svlace skerletne Dolame;
Odvrgosce Sarmali Mahrame;
Svitla Pucza, toke i jačerme.
Nase mechiu druge iztrijxene;
Dokolina nose kao xene.

Odbacise Ploce i kamegrice;
Za neimat junacko zlamegnie.
Igle zlatne, zerye pozlachieno;
Na Lacmansku sveje obrachieno
Pogardisce zemgliu Dalmaciju;
i harvacku drugu Provinciju.«

Iz navedenih stihova Grabovca mogu se utvrditi ovi dijelovi stare nošnje: kalpak, svileni pas, dolama od skerleta, marama i ječerma.

Grabovac se i Kavanjin opravdano žale, što se napušta narodna nošnja, a poprima tuđa. Ali ta moda, da tako rečemo, nije u to doba spopala samo naše gradove, nego je zavladała i u Veneciji. Mleci, gospodari Jadranskoga Mora, središte materijalnoga i duhovnoga blaga, nisu se mogli orđvati stranom uplivu u tom pogledu. Već u drugoj polovini XVI st. prodire u Veneciju francusko-španjolska nošnja, koja je u XVIII st. sasma zavladała. U Veneciji se je nosila u to doba velada sprijeda istrižena, izvezena oko vrata, na prsima, na rukavima i straga, hlače do koljena podvezane vezicom, na nogama crevlje sa zlatnom fiubom, a na glavi je kosu zamijenivala velika peruka. I kada je Venecija u to doba sasma podlegla u tom pogledu stranom uplivu, nije nikakovo čudo, da su se za njom povelili i naši gradovi, koji su bili pod njezinom vlašću.

Već god. 1688 pojavljuje se u Veneciji pjesnik, koji omalovažuje i podrugiva se peruci:

»Che il capo ingombra difemminee chiome
Con avvilir la dignità del nome
Col degradar l' autorità del sesso«
(Koji glavu pokriva ženskom kosom,
poništujući dostojanstvo imena,
i ponižujući ugled spola).

Mletački satiričar XVIII st. predbacuje također svojim sugrađanima stranu modu, koja ih gura u troškove i propast:

Ogni moda parigina
Cresce i debiti e le spese
E qualch' una va in rovina

Per andar alla francese.«
(Svaka pariška moda povećava
dugove i troškove, i propada se, da se
uzmogne nositi po francusku).

U XVIII st. sve se je podalo i u našim gradovima
raskoši i uživanju, pa Kavanjin ogorčen predbacuje svo-
jim građanima:

»Svaki leži u pamuhu,
Kože zvierske zimi oblači,
Lieti istom tiera muhu,
Da ga i ona neprebaci,
Zlato i svilu hoće ljudi,
Što bi dano ženskoj čudi.«

I onda im upravlja poziv:

»Zaklinjem vas, moi vlasteli,
I ostala bratjo mila,
Da ostaviv raskoš veli,
Prikažite jurve tila,
Žartvu živu, svetu, dragu,
Našem Bogu, ne već vragu.«

Strani pisci o nošnji

U drugoj polovini XVIII st. objelodanio je Englez
Adam djelo »Ruins of the palace of the emperar Diocle-
tian at Spalato in Dalmatia«, 1764. U tom djelu donosi
više crteža Dioklecijanove palače, na kojima se nalazi
muških i ženskih figura u raznoj nošnji. Tu je muških
figura, koje imaju na glavi klobuk s perjanicom, peškir
oko glave, na sebi pak dolamu obrubljenu krznom, plašt,
široke hlače, dok ženski likovi imaju na glavi maramu,
košulju širokih rukava i prostranu suknju. Što je pak
od svega toga stvarno t. j. splitsko, teško je ustvrditi,
jer je fantazija Adama igrala veliku ulogu pri rekon-
strukciji palače, pa se onda može mirne duše uzeti, da bi
mogla biti i nošnja na tim nacrtanim likovima prilično
fantastična.

Deset godina poslije Adama Talijanac opat Fortis
u svojem djelu »Viaggio in Dalmazia« (1774) opisuje
nošnju našega Zagorca. Po tomu opisu Zagorac je nosio

široke hlače priljubljene uz list noge od bijelog suknja,
preko košulje ječermu, preko ove zimi crvenu kabanicu,
na glavi crvenu kəpu, oko pasa crveni pojas, a na noga-
ma opanke.

Ječerma i čakšire (straga prostrane hlače) turski su
nazivi, istina, ali ti dijelovi nošnje ne moraju biti i tur-
skoga podrijetla.

Na jednom ženskom liku na reliefu, koji potječe iz
rimskoga doba, a nalazi se u Arh. muzeju u Splitu, vidi
se na prsima ječerma veoma lijepo izvezena geometrij-
skim motivima.

Ti bi dijelovi nošnje mogli biti i paleobalkanski, te su
mogli biti i zajednički mediteranskom kulturnom pod-
ručju.

Zagorska dalmatinska Hrvatska čamila je pod turskom
vlašću od početka XVI do svršetka XVII st., oko 162
godine. Kroz to dugo vrijeme, naravski je, da je i utje-
caj turske kulture mogao djelovati na to stanovništvo.
Stanje je raje bilo teško; ono se je morala od Muslima-
na razlikovati i po nošnji. I dok su Muslimani nosili svi-
leno odijelo zelene, bijele, žute i crvene boje, dotle se
je raja mogla odijevati jedino u crnu boju (Dr. L. Ka-
tić, »Pregled povijesti Hrvata«, 161).

Ako je zbilja to tako bilo, onda je crvena boja mogla
prodrijeti u nošnju u zagorskoj dalmatinskoj Hrvatskoj
istom poslije njezina oslobođenja od Turaka.

Zagorska je dalmatinska Hrvatska mirom u Karlovci-
ma g. 1699 i mirom u Požarevcu god. 1718 pripala Ve-
neciji i ostala je pod njezinom vlašću do god. 1797. I
kroz vrijeme od 79 godina mnogao je i mletački upliv
prodrijeti i u taj kraj.

U XVI st. mletački plemići, kada nisu imali na sebi
togu, nosili su na glavi duboku ravnu ili čunjastu crve-
nu kapu, a u zadnjem slučaju oko te bi bio ovijen pas,
i crveni plašt, dok su pučani nosili plašt crne, bijele i
modre boje; kasnije je i pučanin nosio crvenu kapu ili
crnu, gondolieri samo crvenu, a u drugoj polovini XVIII
st. nosi i pučanin kabanicu od skrleta.

Ali i na Balkanu je bila već u XIII st. poznata crvena boja u nošnji. Srpski svečani plaševi iz XIII—XV st. bili su obično crvene boje. U XVI st. srpske vlasteoske djevojke nosile su crvenu kapu. U Srbiji se je u doba kneza Miloša nosila i šiljasta crvena kapa i fes, a u krajevima južne Srbije oko fesa i peškir.

I u Dubrovniku su nosile plemkinje u XIV st. kapu razne boje pa i crvene.

Francuz Cassas objelodanio je god. 1802 djelo »Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie« sastavljeno prema djelu Engleza Adama. I u tom djelu ima više crteža Dioklecijanove palače sa više muških i ženskih figura. Muški likovi imaju na sebi dolamu, ječermu, široke hlače tijesne u nogavicama, oko glave peškir, kalpak ili nisku šiljastu kapu bez peškira. Ženska je nošnja također različita. Na glavi je obična marama; košulja širokih rukava, prostrana suknja duga do gnjata, a sprijeda pregača. Teško je razlučiti u tom djelu realno od fantastična, t. j. teško je utvrditi što je splitsko, jer ilustracije u Cassasovu djelu nisu ništa drugo nego prijepisi Adamovih ilustracija.

I nošnja se Varošana mijenja

Dok građani napuštaju u XVIII st. sasma narodnu nošnju, dotle je splitski Varošanin i dalje nosi, jer je baza njegove privrede ostala ista, ali se i ta postepeno mijenja po kroju i boji.

Plemići i građani bili su vlasnici zemalja, koje su obrađivali Varošani. Ti su bili njihovi gospodar u tom pogledu; s njma su dolazili u saobraćaj i dodir, pa su oni zbog toga mogli i na svoje težake vršiti nekakav utjecaj i u pogledu nošnje. Dakako, taj je utjecaj bio lagan, vršio se je malo po malo, kod muškaraca bio je jedva zamjetljiv, dok se je brzo i jasno očitovao na varoškoj ženskoj nošnji. Taj se opaža već u XVIII st. a na početku XIX st. bio je jak. Splitski poglavar Reha god. 1822 veli, da je nošnja zemljoradničkih žena u primorju nacionalno-talijanska.

Nošnja je splitske Varošanke u drugoj polovini XVIII st. prema slici u Fortisovu djelu bila ovakova: na glavi marama u bojama podvezana na zatiljku; kurtin modre boje; korpet žute boje, čiji su krajevi na prsima vezani sa 9 kurdelica; košulja oko vrata izvezena; oko pasa kanica žute boje, čiji jedan kraj visi niz desni bok, a završava s kiticom; široka suknja duga do poviše gnjata ružičaste boje; modre bječve, a na nogama crvene papuče.

Nošnja je splitskoga težaka u to doba prema navedenom izvještaju poglavara Rehe jednaka onoj Zagorac, jedina je razlika bila u tome, što je Zagorac nosio oko glave peškir, dok taj splitski težak nije imao.

Tako piše splitski poglavar Reha. Ali se je ipak i u Splitu nosio peškir i poslije toga vremena, dapače Andrija Pečenko-Poduje, rođ. 1819 a umro 1917, nosio je do smrti peškir i pripašanj kao i Zagorac.

Na početku XIX st. glavni dijelovi muške nošnje bili su: košulja, ječerma, koparan, koji je bio iskićen u visini ramena crvenim gajtanom, a imao je kose džepove, hlače s nogavicama tijesno priljubljenim uz list noge s anžulama straga; na nogama opanci, a na glavi šiljasta crvena kapa, koju su Splicićani nazivali ostrica. Preko leđa se je nosila zimi alja (haljina) s rukavima a bez džepova i oblačila se je za velike studeni. Preko alje bi se prebacio kapot s rukavima i kukuljicom, koji se je rijetko kada oblačio, a imao je crvene krajeve. Tu istu nošnju ima splitski težak i god. 1846.

Splicićanin Frano Carrara u svojem djelu »Opisana Dalmacije« (La Dalmazia Descritta), donosi sliku splitskog Varošanina. Na njemu je košulja širokih rukava niskog ovratnika s jednim pucetom ispod vrata, a na grudima rastvorena. Preko košulje je ječerma, bez rukava, poviše pasa zatvorena, na grudima rastvorena, iskićena pucama i izvezena na rubovima srebrom. Preko ječermice je raširen crveni pas, kojega kite vise niz lijevi bok a za pasom je handžar. Hlače su straga široke, nogavice uske i priljubljene uz list noge s anžulama stra-

ga. Preko lijevog ramena prebačen je koparan. U lijevoj ruci lula na dugom kamišu. Na glavi je crven fes.

U spomenutom djelu nalazi se i slika splitske Varošanke. Na glavi joj je marama nagnuta prema lijevom uhu; na ušima su rečine sa 6 botuna; oko vrata kordun; široka košulja zapučana ispod šake; korpet na prsima iskićen cvijetićima; brnica široka i duga do nestava; bijele bječve; na nogama nestve; sprijeda traveršin; u desnoj ruci bijeli rubac, a u lijevoj lepeza (ventula).

Nošnja splitskoga Varošanina iz god. 1846 slična je onoj iz god. 1870. Iz te godine sačuvale su nam se u djelu »Das was veschiendet« (Ono što iščezava) slike: odrasloga Varošanina, mladića i djevojke.

Nošnja na odraslom Varošaninu: Na glavi je, koju pokriva našepurena dulja kosa, crvena kapa oštrica; oko vrata svijetlo crveni rubac na krajevima isprekrižan plavim prugama; krožat svijetlo crvene boje; ječerma modre boje sa srebrenim pucetima na desnom rubu, kaparan kestenjaste boje; preko pasa žutkasto svileni pas sa crvenim popriječnim prugama i sa kitom niz desni bok; gače tijesno priljubljene uz list noge, straga šire, nategnute trakom o poplate; na nogama polucipele, a u desnoj ruci drži lulu na oduljem kamišu.

Nošnja mladića: Na glavi, na kojoj je kraća kosa, crvena kapa oštrica; bijela košulja uskog ovratnika s jednim pucetom ispod vrata; ječerma sa gusto nanizanim pucetima na desnom rubu; oko pasa svileni crveni pas; dolama tamno modre boje, do ispod koljena gače kao na odraslome; na nogama opanci sa terlukama isprepletenim crvenim nitima; preko leđa tamno kestenjasti kaput obrubljen škrletom.

Nošnja mlade Varošanke: U kosi trepetalo (tremon); oko vrata bogato izvezena marama; niz prsi visi zlatni lanac (kordun); u ušima naušnice (rečine) na botune; crveni korpet; crni svileni kurtin širokih rukava sa čipkama pri krajevima; brnica tamno zagasite boje sa zelenom pregačom (traveršun) na više soča.

Nošnja iz te godine slična je onoj iz prijašnjih godina: iz god. 1822 i 1846.

Ta je muška nošnja bila obično izrađena od priprostoga crnog suknja ili od suknja omaštenoga u crno nazvanog verden, a kod imućnijih je bila od fine tkanine razne boje ili crnoga pana.

Poslije god. 1870 nastaju velike promjene u nošnji: kratki se koparan produljuje i pretvara se u žurku. Prvi je počeo nositi žurku pok. Ante Sinovčić. Žurka dolazi od riječi soraka, koja je praslavenska riječ, a valjda potječe od starolatinske riječi sarca.

Krožet i prsluk su zamijenjeni s ječermom, hlače široke u nogavicama s anžalom zamijeniše uske pa onda i bez anžola. Na glavi nije više šiljasta kapa nego ravna duboka, koju su nazivali sinjskom, jer su formu prihvatili od Sinjana praveći je dubljom. Zadnji, koji su nosili šiljastu kapu, bili su Jure Matošić u Varošu i na Lučcu Dorić Josip (umro 1924). Sa nestankom šiljaste kape nestalo je i perčina. Ivan Čulić-Viskota, koji je umro god. 1885, bio je zadnji Splitsanin, koji je nosio perčin.

Varošanka je nosila tada brnicu na tri soča od domačega tkiva; na vratu maramu svakovrsne boje, pa od čipaka i izvezenu suhim zlatom (zlatni šudar); korpet crvene boje; kurtin koji se je vezivao kurdelicom; straga od pasa niz suknju visio je fiok; sprijeda traveršin (pregača); rečine s 3—5 botuna; u kosi trepetalo; oko vrata kordun sa 6—12 nizova, a fermon ga je stezao ispod brade.

Danas se i ta nošnja, koja je jedva stara 60 godina, gubi, iščezava, kao što je iščezla i ona starija prije 70 godina prošloga stoljeća, da se sasma izgubi i iščezne.

III

PJESMA

Uvjereni smo, da je naš narod već u svojoj staroj postojbini imao svoju pjesmu, koja je odjekivala po onim širokim zakarpatskim nizinama, i da je pod zvukovima te pjesme i sišao u ove krajeve, ali ne znamo kakova je ta pjesma bila, jer nam se nije sačuvala. Zna-

mo pak to, da je u novoj njegovoj domovini nastala i nova pjesma prožeta novim duhom — kršćanskim duhom — koja je slavila Boga i Bogorodicu, jer je hrvatski narod od časa, kada je u svojoj novoj postojbini prigrlio kršćansku vjeru, vezao uz nju svoju sudbinu. I prve vijesti o toj nabožnoj pjesmi potječu iz XII st. Godine 1177 dočekao je zadarski puk i svećenstvo papu Aleksandra III »neizmjernim slavospjevima u svome slavenskom jeziku«. Iz XIV. st. sačuvala nam se je prva poznata crkvena pjesma posvećena Bl. D. Mariji pod naslovom Šibenska molitva Gospi (1387). Ta je prva poznata nabožna pjesma vjerojatno nastala u Šibeniku, gdje se je i sačuvala u samostanu sv. Frane.

U gradu Šibeniku nastala je vjerojatno i svjetovna lirski pjesma i pjesma radosnica kao i pjesma žalosnica, o kojoj potječu prve vijesti iz XV st. Tko je ispjevao prvu nabožnu pjesmu, kao i onu svjetovnu, ne znamo, ali znamo tko ih je sačuvala, otkrio i kulturnom svijetu prikazao.

U samostanu sv. Frane u Šibeniku nađena je prva nabožna pjesma iz god. 1387. Šibenčanin Juraj Šišgorić ostavio nam je prve vijesti o pučkoj popijevci, koja je po njegovom mišljenju ljupkija i slađa nego ijedna pjesma rimskih i grčkih pjesnika. On veli: »žene u žalosti za pokojnikom nariču pogrebne tužaljke, dirajući srca i tvrdim muškarcima, potičući ih na plač češći nego što bijahu tužbe Tetide i majke Euriala, kojim su u barbarском jaukanju kukale nad gubitkom svojih sinova. U danima svadba, plešući kolo, pjevaju svatovske pjesme, kakovih se nije čulo, da je pjevao Katul i Klaudin. Objesna mladež, obuzeta ljubavnim žarom, pjeva jakim glasom noću takove pjesme kakovih jedva da je mogao pjevati kićeni Tibul ili blagi Propertij ili mukotrpnii Likoridin Gallus ili Lesbia Safo«. Eto kako piše Šišgorić, humanista, o narodnoj pjesmi pred 453 godine. To je prvi glas o našoj pučkoj pjesmi i prvo dragocjeno mišljenje o istoj u doba, kada se je puk u Evropi mimoilazio, kada se je o njemu uopće malo vodilo računa.

U XIV i XV st. bijesnile su u Hrvatskoj žestoke borbe, najprije međusobne, a onda u XV st. borbe s Turcima. I Varošani od dana, kada je udario temelj svoga naselja ispod zidina grada Splita, nije imao kroz stoljeća mira ni pokoja. U mirne dane, a tih je bilo od XV—XVIII st. veoma malo, obrađivao je svoju zemlju uvijek u strahu, da mu je Turčin ne potare, uvijek u neizvjesnosti, da li će s nje pobrati plod. U ratne dane bio je pod puškom čuvajući grad i dom svoj, borio se je i ginuo za vjeru i narod svoj. Što bi zlu vremenu ostalo, to bi Turčin pokupio, a što bi jednom i drugom preostalo, to bi gospodaru davao a njemu: nad glavom visoko nebo, a pod nogama tvrda zemlja. Teška su, čemerna i kukavna vremena bila, kada mu je tuga srce izjedala i bol razdirala. To su bila zbilja vremena zdvajanja i očajavanja. Ali ipak Varošani nije očajavao ni zdvajao. Ona vrlina, koju su donijeli njegovi predci iz svojega hrvatskog sela, resila je i njega. Vjera u Boga ispunjavala je njegovu dušu. Ona vjera, za koju su njegova braća u Hrvatskoj na potoke krvi lijevala, a za koju se i sam ovdje borio, davala mu je snagu, izdržljivost, krijeplila je njegovu dušu, rasvijetljivala svijetlost istine i pravde. I takova je duša, iako je srce bilo tužno i žalosno, bila vedra, vesela i sretna. Ona je na ovoj mukotrpnjoj zemlji stvarala u pjesmi drugi blaženi svijet.

Varošani je pjevao Bogu tvorcu na visini, kao i ljudima dobre volje u nizini. Vjeruje u Boga i u pjesmi mu se klanja i slavi ga u svako doba godine.

Na Božić:

»Po Duhu Svetomu kiseje uputil,
U Divu Mariu, danaskase rodil
I svojim rođenjem vas svit prosvitlil«

Na Uskrs:

»Isus ki je za nas tarpil
Sebe danas jest uskrisil
I nebeski raj otvoril«

Na dan Božjeg dneva:

»Zdrav Isuse Gospodine
U kom jesu sve istine
Zdravo tilo slavno i sveto
Koje za nas bi propeto«

Svoga zaštitnika — sv. Križ — pozdravlja:

»Zdravo Križu misto na komu
U Varošu govori se
Pod Fortinom doli na miru
Tvoja sveta krv se proli«.

Kada je ova duhovna pjesma nasala, teško je utvrditi. Svakako je bila u XVI st. na velikoj visini, jer se je u to doba vjerojatno i umjetna pjesma u pučku ugledala i po istoj se slagala.

M. Marulić sluša tu nabožnu varošku pjesmu i pod njezinim utiskom pero u ruke uzimlje pa piše:

»Zdrav Križu prisveti, zdrav ufanje naše!
On, ki no propeti na tebi izdaše,
dobro te umnožaj dušam vernih tvojih
a grisnim odpušćaj grihe i zlobe njih!«

U istom se je stoljeću i ljubavna pjesma po gradu i predgrađu orila. Neprestana pogibelj od Turaka nije pjesmu na muk prisilila, i ona se orila po gradskim ulicama kao i po onim predgrađa. Iako se je grad u to doba nalazio u teškim prilikama, ipak se je pjevalo i plesalo kao da je najmirnije i najsigurnije vrijeme. Pjevalo je i plesalo muško i žensko, mlado i staro, svjetovnjaci i svećenici. I baš tomu se može uglavnom zahvaliti, da su nam se iz XVI st. sačuvali pismeni podatci o svjetovnoj pučkoj popijevci.

Nadbiskup Zane god. 1511 kao i nadbiskup Andrija god. 1535 izdali su stroge zabrane svećenstvu, da ne smije noću poslije trećeg glasa zvona ni po gradu ni po predgrađu pjevati ljubavne pjesme.

Iz XVI st. sačuvala se je pjesma posvećena Mari Vorničevoj, koju je pjevao naš Botić u svojoj poetskoj noveli pod naslovom Bijedna Mara.

»Razbolje se naša grlica, u koje bijaše prekrasno perje, od ljute rane. Dođe lovac iz daleke zemlje, i rani je! Bidna Mara! Otac i mati ne htjedoše da je prime i da je prigrle, niti su joj ranu vidali, i grlica umrije: Bidna Mara!«

Ta se je pjesma pjevala poslije smrti Bidne Mare po gradu, da je budila silnu samilost, tvrdi savremenik.

Po gradu su se pjevale i pjesme rugalice. Iz god. 1574 imamo vijest, da su Splitsani ispod prozora kneževe palače pjevali pjesmu, u kojoj se je Turčin prisposobljao rijeci, koja dere i odnosi, a mletački dužd teritoriju, koji rijeka malo po malo odnosi.

Imamo sačuvanu pismenu vijest, da je splitski puk god. 1574 pjevao junačku pjesmu o Marku Kraljeviću na trgu ispred crkve sv. Duje.

Još u XVIII st. pjevale su se junačke pjesme na kominu uz bukaru, a pjevale su ih i žene. J. Kavanjin o tome veli:

»a žene na kominu
uz bukaru ciela pića,
pokle site dobro pinu,
pivan Marka Kraljevića,
pa kad vidu dno bukari,
jedva otidu na rusari«.

Osim tih općenitih sačuvanih vijesti o pjevanju po gradu i Varošu, imamo i jednu vijest, koja nam slavi po imenu jednoga izvrsnog pjevača.

Hvaranin Hanibal Lučić upravio je prijatelju Splitsaninu Jerolimu Martinčiću poslanicu, u kojoj ga slavi kao vrsna pjevača:

». . . najliše kad mrakom tim grlom medenim
uzpoješ, sve trakam obužiš ljuvenim,
ter s jutra k prozoru na pospih uzteku,
neka te pozorom veselim zateku«.

Varošanin je pjevao u svako doba dana: u jutro, podne i u večer. Pjevao je i u svojoj pjesmi ljubav izricao.

Kada svane pjeva:

»Jedno jutro prije zore

Kad sam ovda prolazija
Ja pogledam uz prozore
Bili dragu ja vidija».

U puklo podne, kad pripeče žarko sunce:

»Daj mi se napiti
Te ladne vodice,
Kuju si donila
Pri bile zorice.«

Kada mu noge od umora klecaju, kada mu ruke od truda padaju, a oči se zaklapaju, pjeva:

»Da mi je umriti
Kakono zaspati!
Da mi je slušati
Ko će me plakati!«

Austrija je, kada je po drugi put god. 1815 zauzela Dalmaciju, nastojala je da pomoću talijanskih osnovnih i srednjih škola, pomoću činovnika i talijanskog uredovnog jezika potalijanči pučanstvo u Dalmaciji. I kada su građani malo ne svi prigrlili talijanski jezik, kada je za njih ime Hrvat značila crvena marama, Varošani pjeva na svojem pučkom jeziku domorodne pjesme ističući svoju hrvatsku narodnost.

»Knige pišu od Splita gospoda
Arvaskoga slavnoga naroda.«

— — — — —
Na gozbama bratovštine sv. Križa ovako napija:

»Vi ste Varošani
Slava nas Arvata.«

— — — — —
U teškim svojim prilikama, iako su ga dijelile od braće visoke planine, ipak svaki pokret svoje braće s one strane Velebita prati, i u pjesmi svoje veselje izriče:

»Stvoritelja Boga
Na pomoć zvati!
Banu Jelačiću
Vaja falu dati!
Zašto je dostojan
Poštenja i dike,
Falimo ga, braćo,

svi skladno uvike!
I mađara vruga
Strti on pomože;
Jelačića Bana
Poživi nam Bože.«

Duša je Varošanina bila i ostala čisto narodna; osjećaj, koji je donio sa sobom iz hrvatskoga sela prema svojoj braći iza gora i planina, živio je u njegovoj duši sad jače sad slabije izbijajući, ali nikada nije utrnuo, iako je bilo doba, kada se je moglo misliti, da je taj osjećaj dušmanska ruka iščupala i zasadila tuđi.

IV KOLO

Prve vijesti o narodnom plesu uopće potječu iz druge polovice XV st. Šibenčanin Juraj Šišgorić spominje u svojem djelu De situ Illyriae et civitate Sibenici narodno kolo: »u danima svadba plešući kolo pjevaju svatovske pjesme«.

Prve vijesti o plesu u Splitu nalazimo kod Marka Marulića. U pjesmi Sprovid koludric od sedam smrtnih grihov pjeva:

»Ne sliš' tašci pripovisti,
jerbo sude dobroj svisti
ne hod' pismj gdi kantaju,
ni gdi tanci ki igraju.«

Kolo je bilo u XVI st. u Splitu veoma omiljeni ples, kolo su igrali ne samo svjetovnjaci već i svećenici, a vjerojatno i koludrice, što bi se moglo nagdati iz naprijed navedenih stihova Marulića. Igranje kola kod svećenika bilo je općenito tako, da je crkovna vlast bila prisiljena poduzeti mjere za ograničenje toga plesa. Nadbiskup Andrija zabranio je god. 1535 svojim svećenicima, da igraju kolo sa ženama, koje im nisu iz redova svojte ili rodstva; prigodom svadbe ili mlade mise mogli su svećenici učestvovati u kolu samo dozvolom svojih crkvenih starešina.

U Splitu se je igralo kolo javno na trgu, pred kneževim dvorom, pred plemićkim palačama i pred crkvama.

Kada su Splićani god. 1571 odbili navalu turskih konjanika, u gradu je bilo priređeno veliko slavlje i tom prigodom plesale su djevojke pred kneževim dvorom i plemićkim palačama (il ballo delle donzelle sotto il palazzo del rectore e li palagi delli nobili).

Na splitsko-zadarskom koncilu god. 1579 bilo je biskupima preporučeno, da uznastoje, da se pred crkvama ne pleše kolo i ne izvađaju razne druge igre.

Usprkos svih crkvenih zabrana svećenici su i dalje plesali, pa se je s tim pitanjem pozabavio i splitsko-crkveni sabor u Zadru god. 1598. Sinod je tom prigodom donio oštar zaključak: svećenicima je bilo zabranjeno pod prijetnjom zatvora igranje kola u noćno doba.

Kolo su u našim primorskim gradovima igrali ne samo pučani već i plemići.

Baraković (XVII st.) pjeva u svojoj Vili Slovinci:

»Mnoga su igrišća, i kolo gdi skače
poljane, rafnišća, gospoda gdi tlače«.

I stranci, koji bi se našli u gradu kao gosti, hvatali su se s građanima u kolo. O tome nam je ostavio podataka Baraković:

»Tuj igrahu tanci, tuj slagahu piri
gosti inostranci s građani na viri,
ta tanca, ta sviri, ta u kolu skače.«

U Trogiru se je igralo kolo javno na poljani odmah pred crkvom sv. Mihovila; tu su plesali pučani i plemići. I jednom prigodom došlo je do prepirke i svađe među njima. Gradski knez, da zapriječi u buduće takove svađe, odredio je god. 1551, da na južnom dijelu poljane plešu plemići, a na sjevernom pučani.

Kolo su igrale i u kolu pjevale pučanke i plemkinje. Hanibal Lučić piše o Milici Koriolanović iz Trogira:

»Blažen, tko te sliša, blažen tko te vidi,
srića ti ga niša, tko s tobom besidi,
a pije i blaguje na nebeskom stolu,
tkogodi te čuje, da poješ u kolu.«

U Splitu se je u XVIII st. igralo kolo obično uoči blagdane, u čemu su prednjačili Zagradci, kako nazivlje J. Kavanjin Varošane. On o tome piše:

»Blagdani se malo štiju
I na večer svetkovine
Zagradci se povaljuju,
kola, šege, skoke čine«.

Kako se iz gornjih stihova može razabrati, priređivala su se i razna takmičenja kao u hrvanju i skakanju.

O takmičenju u šakanju imamo vijseti već iz XVI st.

Poslije pobjede izvojevane god. 1571 nad Turcima bilo je u gradu priređeno uz ples i pjevanje i takmičenje u šakanju. Tom prigodom jedan je borac bio tako šakama izbijen, da je pao kao mrtav u nesvijest, pa je bio odnesen kući, gdje se je skoro osvijestio (il combattimento a pugni delli bastasi, in cui uno fu malconcio e portato alla sua casa per morto, ma già non moritte e si ricuperò).

I splitski su plemići priređivali viteške igre: natjecali su se u vitlanju kopljem i u mahanju mačem. Te igre i takmičenja opisuje J. Kavanjin s osobitim uživanjem:

»Koli liepo i sada je
vrh poljane otvorene
gleat na konjih zaticaje
tey gospode narešene,
gdi gvozdenih sridu štita
mlate a kršu koplja vita;
gdi potiere srid viteške
iskršili bivši koplja,
radu mače silne i teške
i oru ih vrh okloplja,
njeki rvu se, njeki bljudu,
da zapletke sve dobudu«.

Te su se viteške igre priređivale na blagdane, da se razvija fizička snaga, da se stiče okretnost i vještina u mahanju s oružjem, pa da se vitezovi uzmognu bolje biti u bitci s neprijateljem. O tome piše Kavanjin:

»Navlaš u igrach i u šali,
na blagdane ke ovd' se svade,
nek vitezi boe biznali
poslije bit se na sprave

posrid bojih, kad jih tiska
vira i ljubav venetiska».

U viteškim igrama učestvovali su uz plemićie i dobrostojeći građani i pučani u Zadru i Hvaru osobito, pa je vjerojatno, da je tako bilo i u Splitu. To je i razumljivo, jer su se viteške igre priređivale, da se mladež vježba u oružju, i da se tako pripravlja za krvne borbe, koje su bile česte u XVI i XVII st., a u kojima su učestvovali svi staleži bez razlike.

Još u prvoj polovini XIX st. kolo je bilo najomiljeniji ples, kako se to čita u jednom izvještaju splitskoga okružnog poglavara Rehe iz god. 1822. Još su tada svi staleži igrali kolo i plemići, građani i pučani. U drugoj polovini toga stoljeća počelo se je narodno kolo zanemarivati i zamjenjivati sa stranim plesovima, počelo je iščekavati s poljana, trgova i iz plesnih dvorana, kao što su iščekavale i razne druge pučke i viteške igre.

Iako su građani već u XVIII st. sasama zanemarili i napustili narodnu nošnju, koja ih je u vanjštini izjednačivala s pučanima, ipak ih je kolo, koje su igrali jedni i drugo do druge polovine XIX st., vezivalo, pokazivalo i dokazivalo da su im duše ostale srodne, jer još njeguju i vole neke izražaje zajedničke narodne duše.

V

GUSLE

U Splitu se je u XVI st. pjevalo uz pratnju raznih glazbala. U naredbi nadbiskupa Andrije iz god. 1535 spominju se razni muzički instrumenti, a izričito leut. Da bi su već tada bile i gusle u uporabi, nije poznato.

Prve vijesti o guslama nalazimo u Vili Slovinci J. Barakovića. Opisujući gozbu priređenu u Šibeniku stranim trgovcima veli, da se je poslije te gozbe pjevalo uz gusle:

»Vadeći iznova, a ne vim od kude,
koliko u slova slože da bude,
a kad rič zabude, po nju se ne vrati,
guslami ke gude naknadi i plati«.

Prva pak vijest o guslama u Splitu potječe iz XVIII stoljeća.

J. Kavanjin opisujući gozbu kaže, da je mlado dijete pjevalo uz gusle pred svojim gospodarom:

»Me'u to hitro dijete mlado,
Da davarši uživanja,
Skada'uc glasom gusle rado,
Da udari i pievanja,
Pred gosparom kad prikleče,
Glas izpustiv tako reče:
Zdravo budi, gospodine,
Kei posred vriedna skupa
Sivaš zdrakom plemenštine
I vedrinom svietla trapa,
Poprav tebi meju ostale
Dostojaju viecne hvale«.

Još u trećem deceniju XIX st. plesalo se je u Splitu uz gusle. Splitski poglavar Reha u svojem izvještaju upravljenom god. 1822 predpostavljenoj vlasti veli, da se radi općega pomanjkanja muzike, ako koji diletant ne udara u kitaru, violinu ili klarinet, pleše uz gusle.

Kada su moderni plesovi istisnuli kolo iz plesne dvorane, moderna muzika zamijeni gusle; kada nestane kola, zamuknuše i gusle javorove.

VI

ČOVJEKOLJUBLJE I ČESTITOST

Duša, koja je pjevala takove nabožne i svjetovne pjesme, bila je zaista ispunjena velikom ljubavlju prema Bogu i čovjeku, bila je pobožna i čovjekoljubiva. Te dvije vrline i odlike svoje duše iskazivao je stari Varošanin i svojim djelima. Za svoju je vjeru trpio svakovrsne muke, krv je lijevao i ginuo, a čovjekoljublje je iskazivao djelom u svakoj prigodi. To je i razumljivo, jer su to dvije odlike seljačke kulture, koje je donio sa sobom iz hrvatskoga sela, pa ih je čuvao, njegovao i razvijao i u novoj postojbini.

Jedna od glavnih karakteristika hrvatskoga sela bila je zadruga. Smisao i shvaćanje za taj zadružni život doniješe doseljenici u svoju novu postojbinu, te su živjeli i tu u zdugama, koje su postojale sve do prije svjetskoga rata, a neke su brojile i do 50 članova (Ferić). Zadruga je bila čuvarica i podržavateljica narodne nošnje, običja, pjesme i kola. U njoj se je to izrađivalo i stvaralo; ona je to brižno čuvala i potomstvu predavala. Ali taj smisao za zadružni život, koji se sastoji u uzajamnom potpomaganju, očitovao se je i u drugoj formi. Doseljenici kratko vrijeme poslije doseljenja osnivaju bratovštinu sv. Križa, prvu svoju bratovštinu, koja ima cilj ne samo skupno prisustvovanje raznim crkvenim obredima nego i međusobno potpomaganje.

U seoskoj zadruzi razvilo se je čovjekoljublje do neopisive visine. I to je čovjekoljublje bila osobita odlika splitskoga Varošanina. Tu je odliku donio sa sobom iz staroga sela, i u novom ju je selu uzdržao. Grad, u kojemu je živio plemić od težačkih žuljeva, nema samilosti; grad, u kojemu se je razvijala trgovina, koja ne gleda nikome u brk, nema srca, to je bio i Split. Taj grad ležao je pred nosom splitskog Varošanina, pa ipak to gradsko zlo nije preskočilo gradske zidine, nije izašlo iz palača i ušlo u potleušice. Duša splitskog Varošanina ostaje ispunjena čovjekoljubljem. To je čovjekoljublje toliko i takovo, da se ne zaboravlja ni prema tlačitelju u zgodnim prilikama.

Iako je splitski Varošanin kroz stoljeća bio izrablijan od plemića, iako je bio od građanstva ostavljen na cjedilu baš u onom času, kada je trebao njegove potpore, i prepušten na milost i nemilost plemićima, ipak nikada u svojoj prošlosti nije zauzeo neprijateljski stav prema svojem gradu. I kada je nastao god 1797 državni preokret, kada je propala Venecija, splitski Varošanin nije ustao, da tu prigodu izrabi u sebične svrhe, nije pograbio oružje, da ubija mrske gospodare, nije provalio u grad, da ruši i obara, da pljačka, iako to nije bilo teško. Ne samo da se to ne događa, ali mu to i ne pada

na pamet, dapače on je bio pripravan, da i oružjem u ruci brani grad, kada se je u njegovoj blizini pojavila oboružana sumnjiva četa. Kakov je to duh i srce bilo!

Prigodom pada Venecije (1797) nastalo je u gradu bezvlađe, zabuna. Ne zna se, da tako rečemo, ni tko pije ni tko plaća. U takovim zgodama obično izbija srdžba, iskače mržnja, pojavljuje se osveta: kolje se i pljačka omražene. U Splitu se to ne događa.

Istina, i u Splitu je prigodom pada Venecije bilo žrtava, ali tomu nije bio kriv splitski puk. Poginuo je kolonel Matutinović sa svojom ženom i slugom; poginuo je u borbi, koju je sam zametnuo. Kolonel Matutinović bio je po naravi siledžija, a po ponašanju prema svojim vojnicima naprasit i okrutan, a k tomu i obični pljačkaš, jer je za se zadržao plaću vojnika splitskoga bataljuna, kojemu je bio na čelu, dok je služio u Veneciji. I puk je tražio od Matutinovića da izruči pridržani novac, ali on ni da čuje. Dapače kao odgovor na to, otvori na puk puščanu vatru, i pri tome je bio ubijen jedan pučanin. Njegova žena, majka od 4 djece, mjesto da odvrća muža od takova nasilja barem za ljubav svoje djece, ona ga potiče, sokoli i potpomaže. Dapače ona je sama, prema pričanju očevica, ubila iz puške pučanina Petra Ferića.

O tome događaju sačuvala su nam se dva izvora: Plemić Radoš Antonio Micheli Vituri, savremenik, opisao je događaje, koji su se zbili u Dalmaciji poslije propasti Venecije do dolaska austrijskih četa pod naslovom *Storia delle cose successe in Dalmazia dalla dissoluzione del veneto governo aristocratico fino all' ingresso alle armi di S. M. Francesco II, imperatore e re, i narodna pjesma pod naslovom O smrti Jurja Matutinovića.*

Plemić Radoš Vitturi priča: »Gradski knez Barozzi pokušao je, da nagovori Matutinovića da puku preda oružje i da povrati vojnicima pridržanu plaću. Ali su sva njegova nastojanja bila uzaludna. Matutinović se je tomu opro rekavši, da ne mari za bijes puka, i da je u stanju, da se snažno opre. Utvrdio se je u zgradi gene-

raliteta (između današnjih tamnica i kuće Miotto) i otvorio je vatru na Varošane, te je bio ubijen Lučanin Petar Ferić, a ubila ga je iz puške žena Matutinovića Vice Vusio (ucciso da un colpo di archibugio, tratto dalla signora Vicenza Vusio, da Bol, moglie del Matutinovich)«.

Narodna pjesma pjeva:

»Na ijadu i sedam stotina
Devedeset i sedam godina
Knjige piše princip od Mletaka,
A na ruke Jurja Matutina,
Da mu kupi mlade Dalmatine,
Da ji šaje u Mletke bile,
Kojima se more virovati.
Kolunel je mlade sakupio
U pet dana sedam sto momaka,
Sve od Splita grada biloga.«

Matutinović je odjedrio sa svojom vojskom u Mletke, gdje je bio dočekan:

»Tote ji je Savij pribrojio,
Dva dukata svakom darovao,
Neka rujno ispijaju vince,
A u zdravlje dužda mletačkoga.
Uze novce Jure Kolunele,
Neti dati junakom dukata.«

U pjesmi se dižu teške tužbe na ponašanje i postupanje Matutinovića s vojnicima u Veneciji.

Poslije pada Venecije (1797) vojska se vraća u domovinu, i kad se je približila Sustjepanu, obraća se molbom na kolunela:

»Dojidriše blizu Sustipana,
Govoriše svomu kolunelu:
Da ti bora, dragi gospodine,
Podaj nami sve naše oružje,
Što je nami princip darovao,
I dukate od Savija dane.
Kad to čuo glavon kolunele
Od vojnika tako besiditi,

Ne da nikon puške ni čukata,
Niti aje da su darovani.«

Na Božji dan opet puk zamoli kolunela, da povрати darovane dukate:

»Sviće blagdan od Božjega dana,
Svi vapiju: dragi kolunele,
Daj nan svakom što je darovano.
Odgovara na to kolunele:
Zapovid je meni darovana,
Učiniću svakom jednako:
Ne dan ništa, tužbu učinite.«

Plemić i pučanin slažu se u prikazivanju događaja i krivica je i po jednom i drugom svjedoku na Matutinoviću i njegovoj ženi.

Koga da ne razdraži krv pravednika? Da je puk ostao miran i ravnodušan u toj prigodi, bio bi pokazao i dokazao, da je bez osjećaja za pravdu. On se je odupro, a na to ga je nagnuo duboko usađeni osjećaj za pravicu. Splitski pučanin nije ubio, da se napije krvi; nije ubio da opljačka, da se domogne tuđega vlasništva, već se je opro nasilju i nepravdi. On nije posegao za životom Matutinovića, ali kada je on lišio života njegovoga brata u doba, kada ga nije mogla stići zbog toga građanska pravda, sam je pravdu krojio.

Splitski Varošanin, seljak, nosilac seljačke kulture, voli i poštiva znanje i čestitost. Pa i to je odlika seljaka, jer u seljačkoj zadruzi vlada znanje i čestitost; u zadruzi se je birao za starješinu uvijek onaj zadrugar, koji se je smatrao najpametnijim, najsposobnijim, najopreznijim i najčestitijim. U tim vrlinama gledao je svaki napredak, pa se je tim ljudskim odlikama i utjecao. To je bio za nj auktoritet, kojemu se je klanjao i pokoravao. Kada je propala Venecija, ne gubi splitski težak glavu; ne misli i ne snuje osvetu. On se snalazi u toj općoj zabuni, misli na budućnost i utječe se znanju i čestitosti za savjet. U kaštel Gomilici živio je starac pop Don Inacij Bakotić, pun znanja i čestitosti, koji je bio muž povjerenja splitskih Varošanina. I u toj općoj

zabuni, bezglavosti, iskrsne mu pred očima lik toga starca, pa se odmah i na nj obrati za savjet. Taj mu ga dade: »Tražite sjedinjenje s Hrvatskom«, glasio je savjet dobrog starca. I splitski puk poslušao te riječi dobrog popa, jer mu je govorio iz srca. Izlazi iz svojih potleušica i tijesnih ulica, spusti se u grad pred raskošne palače na široki trg, i tu na otvorenom pred dotadašnjim svojim gospodarima, pred dotadašnjom vlašću, koja je sijala strah i trepet, pod svijetlim oružjem — simbolom hrabrosti, srčanosti i borbe — izrazuje osjećaje svoga srca, otkriva svoju dušu i iznaša glasno i jasno svoju želju: sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.

Istina, splitski težak nije posjedovao onu kulturu, koju je imao građanin; nije čitao djela francuskih enciklopedista; nije iz tih crpio ni sisao ni znanje ni plemenitost ni tobožnje nove ideje, koje su tražile novi društveni poredak. Ali ipak njegov je um bio otvoren svakom dobru, njegova je duša primala sve plemenito. Francuska revolucija donosi nove ideje, razglasi po svijetu: sloboda, bratstvo i jednakost. Te ideje doletješe i u ove krajeve. Splitski težak ne zatvara oči, da ih ne vidi, ne začiplje uši, da njihov zov ne čuje. Njegove se grudi šire, da ih udahnu, njegova se duša rastvara, da ih upije. Prihvaća ih, prigrlji ih i na grudi pritisne kao rođeno čedo. U njegovoj duši još je živjela uspomena na staro hrvatsko selo, u kojem je vladala sloboda, bratstvo i jednakost. Došao je iz toga staroga hrvatskog sela i donio je u svojoj duši tu uspomenu. Za nj to nisu bile nove ideje, već su to bile oživjele one stare ideje, koje su u ona daleka vremena u hrvatskom selu bile djelo. I zbog toga on ih prihvaća. Odmah u pismenoj predstavi upravljenoj austrijskoj vladi traži, da budu svi ljudi jednaki u pravima i dužnostima, da se ukinu privilegije, da se provede sloboda, jednakost i ravnopravnost.

Čovjekoljublje, znanje i čestitost zanašale su Varošanina, dapače opčaravale i zaslijepljivale. Kada bi on našao po svojem mišljenju čovjeka s takovim vrlinama, u toga bi polagao sve svoje povjerenje, i taj ga je mogao voditi gotovo kamo je i kako je htio, a on ga je

slijepo slijedio u dobroj i plemenitoj namjeri. Kada je splitski težak počinio pred 80 godina pogrešku, kada se je poveo za Bajamontijem, nije to učinio zaslijepljen sebičnošću, mržnjom ni prezirom, već je bio zaveden, budući da nije bio još prožet modernim nacionalizmom, neiskrenim čovjekoljubljem i hinjenom čestitošću. Bajamonti je znao zaogrnuti svoj rad plaštem čovjekoljublja i čestitosti, pa je stekao tako povjerenje malog puka. Kao bratim sv. Križa dolazio je u doticaj s pukom, pa je lijepim načinom, blagom riječju i posmjehom na ustima budio simpatije, pridobivao srca, vezivao duše; sticao je privrženost, naklonost i odanost; postao je čovjek maloga puka, i kao takav mogao je da uzbuđi u duši svoga pokornog puka do velike visine regionalizam, koji moderni nacionalizam još nije bio ni oslabio, a nekmoli odstranio i iščupao iz duše splitskoga Varošanina. Ali kada je nacionalno prosvješćenje počelo i u splitska predgrađa prodirati, i kada je Bajamonti bio raskrinkan i prikazan u pravoj slici, mali ga je puk počeo da ostavlja i da se vraća na pravi put, na kojemu se i danas nalazi. I danas je njegova duša ispunjena narodnim idealima i ljudskim osjećajima, za koje se bori i boriti će se, dok se ne ostvare, dok ne vidi svoj narod potpuno slobodan i u toj slobodi provedenu socijalnu pravdu, za kojom tako čezne i izgara, da je bio i zalutao u uvjerenju, da ga se vodi k ostvarenju toga cilja. Socijalna pravda uvijek je lebdila pred očima splitskom Varošaninu i želja, da se ta ostvari, zavela ga je i na stranputicu, što mu se još i danas predbacuje. Ali oni, koji to čine, ne rade pravo, jer to Varošanin nije učinio iz pukog egoizma, iz pohlepne sebičnosti, već iz želje, da se provede opća socijalna pravda. Istina, splitski Varošanin nije imao onu prosvjeđenost, kojom su se građani isticali i do koje su mnogo držali, te su ga zbog toga i prezirali, ali je posjedovao toliku kulturu srca, da je u tome prednjačio i vodio, da je bio uzor. Ta plemenitost srca, ta mekoća duše zadivljuje, kad je se pozna, a kada je ne poznaš, izgleda ti surova i divlja. I oni, koji nisu nikada pristupili toj duši, da je upoznadu, držali su je

nesposobnom, nepristupačnom dobru i plemenitu, te su je takovom i razglasili. »Montum« (montone = ovan), to je bio naziv, kojim su prezirno nazivali starog Varošanina, a da nisu ni pomislili koju mu i koliku nepravdu čine. Taj im je naziv bio na ustima, a da se nisu ni potrudili da vide, da li taj odgovara zbilji i stvarnosti. Ali da su zavirili u tu dušu, bili bi u njoj našli ono, što je njima manjkalo, bili bi našli u njoj ono, što odlikuje seljaka, našli bi u njoj ukorijenjene odlike seljačke kulture, koje je donio sa sobom iz staroga hrvatskog sela i zadržao ih kroz gotovo 500 godina: čovjekoljublje i čestitost. To su te odlike, koje protkivaju kao zlatna nit prošlost Varošanina.

VII

RAZLOZI UZDRŽAVANJA I IŠČEZAVANJA SELJAČKE KULTURE

Eto kakova se je duša krila u grudima starog Varošanina. On je bio takav, jer je živio životom svojih otaca, jer je sačuvao primarne oblike svoje prirode sve do konca prošlog stoljeća. Kroz četiri i po stoljeća Varošanin je bio samo težak. Kroz to dugo vrijeme Split je živio uglavnom od zemljoradnje. U XVIII st., istina, razvijala se je preko Splita velika trgovina. Taj razvitak prospješio je veliki i savršeni lazaret, koji je bio sagrađen, a bio je jedan među prvima na Jadranu. Ali u toj velikoj trgovini Splitsani nisu sudjelovali. Velika trgovina bila je u rukama stranaca: Židova, Mlečana, Tupaka, Jermena itd., dok su splitski trgovci ograničavali svoj rad samo na grad. Preko Splita prolazilo je za Veneciju silno blago, a da se Splitsani nisu time okoristili. Split je i tada živio uglavnom od zemljoradnje: težak je obrađivao zemlju i davao vlasniku — plemiću i građaninu — određeni dohodak.

Varoš se je od svoga utemeljenja pa sve do konca XVII i početka XVIII st. uvijek pomlađivao novim pridošlicama iz unutrašnjosti dalmatinske Hrvatske, koji su podizali, snažili i jačali njegovu dušu. Nove pridošlice

dolazeći iz čisto hrvatskoga sela, donosili su i svoju dušu ispunjenu čistom seljačkom kulturom, pa su dušu starih naseljenika dizali, krijepili i otpornijom je činili. I splitski je Varošanin radi toga mogao da ispod gradskih zidina tako dugo zadrži svoju staru privredu i s njom svoju seljačku kulturu. Varošanin kao zemljoradnik ostao je u svojoj suštini konservativan, nepromjenljiv i uokviren u liniji svoga sporog razvojnog tempa.

Split je bio sve do pada Venecije (1797) grad za sebe, sa svojom skučenom autonomijom bio je središte malenoga okružja, koji je brojio sa gradom oko 11,239 stanovnika. Pad Venecije povuče za sobom i pad zastarjeloga stanja, koje je postojalo do tada u gradu.

Kada su došli Francuzi u Dalmaciju (1805), nestane starih privilegija, svi građani postadoše ravnopravni. Nastaju promijene u političkom, socijalnom i gospodarstvenom pogledu. Split grad od 5955 stanovnika posta središte okružja od 126.415 duša, zbog čega se je broj činovništva uvelike povećao. Trgovina je prešla u ruke domaćih trgovaca i počela je donositi velike koristi građanima i gradu. Grad se je počeo razvijati u svakom pogledu, i na početku druge polovine XIX st. taj je razvitak vidan. Broj stanovništva god. 1857 popeo se je na 10.637, od kojega broja otpada na sva predgrađa 6996, a na sami Veli Varoš 3994. Grad i dalje naglo napreduje. Trgovina je silno porasla, te je god. 1890 robni promet iznašao oko 1 milijun t. Split je postao trgovačko središte srednje Dalmacije.

Razvitak grada kao i sve u njemu nastale promjene počese, da djeluju na Varošane, na njihovu dušu, naravno i u početku sasvim lagano, skoro nevidljivo, da pri koncu XIX st. to njihovo djelovanje izbije jasno na javu.

Pri koncu prošloga stoljeća počeo da zadire strani utjecaj u ekonomsku strukturu Varošana. U gradu se je počela otvarati velika industrija, i ta počeo da proizvodi kod Varošana krupne izmjene. Varošanin ostavlja polje i ulazi u tvornice, prestaje biti težak i postaje tvornički radnik i zanatlija. To je počelo prije rata da se nastavi

poslije rata ubrzanim korakom. Gdje pak industrijalizacija zadre, tu sprovoda likvidaciju seljačke kulture oduzimajući joj podlogu, na kojoj postoji. Razbijanje privredne plohe u splitskim predgrađima, znači ujedno i razbijanje kulture stanovništva, a to je seljačke kulture, koja je s tom usko srasla. To je počelo, to se zbiva i danas, i zbivati će se, dok se taj proces ne dovrši, dok stara privreda sasma pred novom ne uzmakne, i za sobom ne povuče iz života svoju kulturu. To je prirodan proces uvjetovan preobrazbom privrede. Split nije više zemljoradnički ni činovnički grad. On postaje grad industrije i trgovine. Nova se privreda podiže na ruševinama stare — zemljoradnje. Kada pak ta bude sasma srušena, biti će srušeno i sve ono, što je s njome usko povezano: seljačka kultura.

Stari Varoš poslije 500 godina iščezava, mijenja oblik, ekonomsku strukturu, pa s time i svoju seljačku dušu.

Loze se gule, masline se i smokve sjeku; plodna se zemlja u gradilišta pretvara; nestaje stare privrede, zemljoradnje, nestaje potleušica, nestaje starog reda i porredka, pa s time i stare duše s onim i onakovim odlikama.

Još se istina vide stare potleušice kao mrtvi ostaci prošlosti, kao nijemi svjedoci ondašnjega gospodarstva, stare od čađe i od dima pocrnjele stoje u sjeni visokih i modernih zgrada i čekaju svoj sudnji dan.

Još se na kojemu starcu i starici vidi stara varoška nošnja, na ljudima, koji još drže u ruci motiku i na ženama, koje još dočikaju težake iz polja, kako su dočikale i njihove majke svoje muževe. Ali kada ti i te pomru, s njima će biti pokopana i varoška stara nošnja, jer njihova djeca, koja su zamijenila motiku s čekićem ili s kojim drugim zanimanjem, zamijeniše i težačku nošnju s građanskom, a i ona mlađa, koja još u polje idu, povedoše se za svojom braćom, dok mlađe ženske već odbaciše sasma staru varošku nošnju; u skrinjama i u ormarima (teladurima) drže nošnju pok. majke i babe,

da je kao rijetkost pokazuju, ili pri kojoj svečanoj prigodi obuku.

Po varoškim ulicama, širinama i raskršćima ne vide se skupine mladića i djevojaka; iz njihovih grla ne ori se stara ljubavna pjesma, koja je prije odjekivala po ulicama, kao i po polju i Marjanu. Stara lijepa, dirljiva i milozvučna pjesma iščezava, da je zamijeni nova puna strasti i raskalašenosti.

Nema više sijela, na kojima su se pričale priče o vukodlacima i drugim sablastima.

Ne sjedi se više uz komin i ne pjevaju se junačke pjesme uz pratnju gusala javorovih; pjesma zamre, a gule zamukoše.

Ne igra se više kolo, da se zemlja pod nogama trese već moderni plesovi, da se i ne čuje kako noge sklizu.

To su činjenice, koje se moraju priznati. To je sudbina, kojoj se ne može izbjeći.

Za starim Varošom s onakovim vrlinama možemo samo žaliti, ali tok razvitka ne možemo zaustaviti.

BIBLIOTEKA CENTRALNOG
BOGOSLOVSKOG SJEMENIŠTA - SPLIT

Br. 10865

NTE BELAS

45.

**Duša splitskoga Varošanina
u svojim izražajima
u prošlosti**

SPLIT 1940